

Hvad er en heks?

Line Lolk Brogaard, cand.mag. i historie

Hvis man beder de fleste danskere om at beskrive en heks, vil størstedelen uden tvivl beskrive en gammel kroget kone, der flyver rundt på en kost om natten. Hun vil have en spids sort hat og den obligatoriske vorte på næsen.

Hvad de færreste nok vil beskrive, er den brogede skare, der i virkeligheden blev anklaget og dømt for at være hekse i 1500 – og 1600-tallet. Virkelighedens billede af den danske heks er, måske ikke overraskende, langt fra det ”traditionelle” billede på en heks. Denne artikel vil forsøge at be- eller afkræfte nogle af de mange forskellige forestillinger,

der eksisterer om hekse i Danmark i et forsøg på at give et mere korrekt billede af den virkelige danske 1500- og 1600-tals heks.

Når man snakker om hekse i det tidligt moderne Danmark, er noget af det vigtigste muligvis at bemærke, at en hekse ikke altid har heddet en heks. Betegnelsen ”heks” blev ikke brugt i Danmark om de, der udøvede trolddom før 1700-tallet. Selve ordet kommer fra det tyske ”hex” eller ”hexe”, der betyder hekse eller at forhekse. Før brugen af betegnelsen hekse brugte man troldkvinde, troldkarl og troldunger om de kvinder, mænd og børn, der blev dømt for at have udøvet trolddom.

På samme måde blev ordet magi heller ikke brugt i de tidlige hekseforfølgelser men i stedet ordet trolddom.

Forestillingen om at hekse udelukkende var kvinder, er heller ikke korrekt. Der var flere tilfælde af mandlige hekse og troldkarle, og historikeren Christina Larner beskrev trolddom som at være en kvinderelateret forbrydelse, men ikke nødvendigvis kvindespecifik.

Sort og hvid magi

I opfattelsen af den stereotype heks vil langt de fleste beskrive heksen som værende ond. Men al trolddom blev ikke betragtet som ond, dvs. skadevoldende, før 1617. Indtil da havde man skelnet mellem den skadevoldende ”sorte” og den ”hvide” magi, der indeholdt flere healingelementer og blev benyttet af de, der ofte beskrives som kloge koner og mænd. I 1617 udsendte kong Christian IV imidlertid en forordning, der ulovliggjorde alle former for trolddom. Dette medførte, at der efterfølgende ikke længere blev skelnet mellem trolddom, der var brugt i den ”gode” eller den ”onde” sags tjeneste. Trolddom var desuden en af de forbrydelser, der blev betegnet som en Crimen Mixti Fori, dvs. en forbrydelse der blev forfulgt af både gejstlig og verdslig ret.

En anden vigtig faktor i udviklingen af de danske hekse var dæmonologien, der er læren om, at heksene skulle stå i ledtog med Djævelen. Før dæmonologien havde samtiden en opfattelse af, at heksen var en person, der havde fået en række ekstraordinære evner fra naturen. Med dæmonologiens indtræden på det europæiske kontinent blev heksen til en ondsindet person, der havde indgået en pagt med Djævelen for at få sine evner udi trolddomskunsten. Dette bidrog til at øge frygten for hekse i Danmark, da man anså heksene for Djævelens repræsentanter på Jorden og som en del af dennes hær mod Gud.

Alene og på kost?

I forestillingen om heksen vil størstedelen

også beskrive heksen som en ond karakter, der arbejdede alene, men dette var ikke altid tilfældet. Der er flere eksempler der beskriver, at de danske hekse havde såkaldte drenge eller dværge, der hjalp dem med deres forskellige trolddomsaktiviteter.

I samtiden havde man ikke en opfattelse af, at heksene fløj rundt siddende på en kost, men at heksene fløj af sted med kostene under fødderne.

Generelt var opfattelsen i samtiden, at heksene gjorde mange af de samme ting som almindelige gode kristne – men vendt på hovedet. Dette betød f.eks. at hvis den almindelige befolkning samledes ved kirken eller kirkegården i dagtimerne, så gjorde heksene det om natten.

Sociale sammenhænge og straf

Det kan også diskuteres, hvor stor en del af samtiden, der reelt troede på, at heksene reelt benyttede sig af trolddom. Noget tyder på at hekseanklagen i flere tilfælde blev benyttet for at straffe eller skille sig af med individer, der var til gene for enkeltpersoner eller lokalsamfundet.

Uanset hvad der lå til grund for en trolddomsanklage, var straffen for en trolddomsforbrydelse altid den samme; den dømte skulle straffes med ild og bål. Udgifterne blev dækket af vedkommendes husstand eller ejendom, og den dømte heks kom således til at betale for sit eget bål. Bålstraffen for hekse var udelukkende et europæiske fænomen. Flere steder, f.eks. USA blev samtlige dømte hekse hængt fremfor brændt.

Bålstraffen blev dog ikke alene brugt som en straf for den dømte, men også til at advare mod at udøve eller alliere sig med troldfolk og trolddom.

Hekse i undervisningen

Der er mange måder at benytte de danske trolddomsforfølgelser og de danske hekse i historieundervisningen:

Et forslag ville være at lave ”fup og fakta om hekse i Danmark”, hvor eleverne har en mulighed for at få be- eller afkræftet nogle af de forestillinger de har om, hvad en heks er. Dette kunne gøres ved at undersøge litteratur såvel som kildemateriale, der omhandler hekse i Danmark (se links og litteratur). Man kunne også undersøge, hvilken historiebrug, der ligger til grund for nutidens opfattelse af hekse.

Historien om de danske hekse kan også bruges til at undervise i kildekritik og ophavsanalyse, da det er en oplagt mulighed for at se på kildemateriale, der har et klart formål og kan åbne op for diskussionen om, hvorvidt samtiden reelt troede på hekse, eller om man udnyttede situationen til at få ryddet op i lokalsamfundene. Dette kunne f.eks. gøres ved at benytte David Grønlund Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker, der indeholder en lang række forskellige sager mod hekse i Ribe bade før og efter 1617-forordningen.

Endvidere kan de danske trolddomsfølgelser også bruges til at undervise i den lutheriske ortodoksi (betegnelse for perioden) med dennes dystre kristendomsopfattelse og fælles indsats fra kirke og konge om at ensrette og sikre den rette tro i samfundet.

Undervisning i hekse kan desuden bruges til at belyse 1500 – og 1600-tallets opfattelse af tro og kirken, samt dennes rolle i samfundet, og himlen og helvede som reelle steder. Dette er dog mere relevant i kristendomsundervisningen og kirkehistorie.

Heksefølgelserne er endelig et oplagt element i undervisningen om hhv. Reformationen eller Christian IV.

Links/litteratur:

Bach-Nielsen, Carsten. Kirkens historie, (ISBN 978-87-412-5427-2), s. 221-281

Cameron, Euan. Enchanted Europe. Oxford: Oxford University Press, 2010. Print.

Douglas, Mary (red). Witchcraft: confessions & accusations. Tavistock Publications, 1970.

Duedahl, Poul & Langen, Ulrik (red.). Nat- tens gerninger. København: Gads Forlag, 2015.

Grønlund, David. Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker. 2.udg. ved Kirsten Agerbæk. Ribe: Historisk samfund for Ribe amt, 1973.

Ingesman, Per. 'Fromhed styrker rigerne', Danmark i Renæssancen 1500-1650, (ISBN: 87-12-04227-7

Johansen, Jens Christian V.. Da Djævelen var ude..., (ISBN 87-7492-766-3)

Aarhus Universitet. "Forordning om troldfolk og deres medvidere 12. oktober 1617" danmarkshistorien.dk. Web. 22/9-18. <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-troldfolk-og-deres-medvidere-12-oktober-1617/>

Aarhus Universitet. "Trolddom i Danmark i 1500- og 1600-tallet". Danmarkshistorien.dk. Web. 23/9-18. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/trolddom-i-danmark-i-1500-1600-tallet/>

Billedmateriale:

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Deal_with_the_Devil#/media/File:-CompendiumMaleficarumEngraving5.jpg